

تحلیل «چنین گفت زرتشت» در پرتو نظریه گفت‌وگومندی باختین

نویسنده: فرزانه روش، نقاش و مورخ هنر

مقدمه

نظریه رمان در اندیشه‌ی Mikhail Bakhtin، به‌ویژه در اثر *Discourse in the Novel*، یکی از بنیادی‌ترین تلاش‌ها برای بازتعریف ماهیت زبان در ادبیات مدرن است. باختین رمان را نه یک فرم روایی خنثی، بلکه عرصه‌ای از برخورد و تعامل میان صداهای اجتماعی و ایدئولوژیک می‌داند که در آن معنا نه به‌صورت ثابت، بلکه در فرآیند گفت‌وگو شکل می‌گیرد (Bakhtin, 1981, pp. 259–262). مفاهیمی چون هتروگلاسیا، گفت‌وگومندی و چندصدایی در این چارچوب نقش محوری دارند.

در مقابل، اثر *Thus Spoke Zarathustra* Friedrich Nietzsche، متنی است که میان فلسفه، شعر و روایت حرکت می‌کند و از طریق شخصیت زرتشت، ایده‌های بنیادین نیچه را بیان می‌نماید. مسئله اصلی این مقاله بررسی این است که آیا این اثر را می‌توان در چارچوب رمان چندصدایی باختینی تحلیل کرد یا آن‌که ساختار آن به سوی گفتمان تک‌صدا گرایش دارد.

چارچوب نظری: رمان در اندیشه باختین

باختین مفهوم «هتروگلاسیا» را برای توصیف تنوع زبان‌های اجتماعی به کار می‌گیرد و تأکید می‌کند که زبان همواره چندلایه و ایدئولوژیک است (Bakhtin, 1981, pp. 262–265). در این نگاه، رمان عرصه‌ای است که این زبان‌ها در آن با یکدیگر برخورد می‌کنند.

همچنین، مفهوم «گفت‌وگومندی» بیان می‌کند که هیچ گفتاری مستقل نیست و هر بیان در پاسخ به گفتارهای دیگر شکل می‌گیرد (Bakhtin, 1981, p. 276). در نهایت، «چندصدایی» به وضعیتی اشاره دارد که در آن صداهای مختلف در متن دارای استقلال معرفتی هستند، امری که باختین آن را در آثار داستانی برجسته می‌داند (Bakhtin, 1984, pp. 5–7).

تحلیل: سلطه صدای مرکزی و شبه‌دیالوگ

در «چنین گفت زرتشت»، اگرچه با صحنه‌ها و صداهای متنوعی مواجه هستیم، اما این صداها به‌ندرت استقلال معرفتی پیدا می‌کنند. زرتشت در آغاز اثر مأموریت خود را به‌صورت خطابه‌ای و قطعی بیان می‌کند:

“I teach you the overman. Man is something that shall be overcome” (Nietzsche, 2006, p. XX).

این جمله نه گفت‌وگو، بلکه اعلام حقیقتی از پیش‌مفروض است و نشان‌دهنده غلبه گفتمان تک‌صدایی است.

در بسیاری از موقعیت‌ها، شکست ارتباط میان زرتشت و مخاطبانش نیز این وضعیت را تشدید می‌کند:

“They do not understand me; I am not the mouth for these ears” (Nietzsche, 2006, p. XX).

این جمله نشان می‌دهد که رابطه گفت‌وگویی واقعی شکل نمی‌گیرد، بلکه فاصله‌ای ساختاری میان گوینده و مخاطب باقی می‌ماند.

واکنش جمعیت نیز اغلب به تمسخر یا سوءتفاهم محدود می‌شود:

“And all the people laughed at Zarathustra” (Nietzsche, 2006, p. XX).

در اینجا، صداهای دیگر نه وارد گفت‌وگوی فلسفی می‌شوند و نه به سطح استقلال فکری می‌رسند، بلکه در جایگاه واکنشی ساده باقی می‌مانند.

از این منظر، می‌توان گفت که متن به جای تحقق چندصدایی، نوعی «شبه‌دیالوگ» را شکل می‌دهد؛ گفت‌وگویی ظاهری که در نهایت به تثبیت صدای مرکزی زرتشت منتهی می‌شود. همچنین، زبان اثر نیز با تکرار ساختارهایی مانند:

“Thus spoke Zarathustra”

به سوی یک لحن یکدست، پیامبرگونه و شبه‌مقدس حرکت می‌کند که با هتروگلاسیا در نظریه باختین در تضاد است.

خوانش بدیل: ناپایداری معنا و دیالوگ ناتمام

با این حال، می‌توان خوانشی پیچیده‌تر ارائه داد که در آن متن صرفاً تک‌صدا تلقی نمی‌شود. یکی از نشانه‌های مهم این خوانش، ناتوانی مداوم مخاطبان در درک زرتشت است که خود به نوعی شکست ارتباطی ساختاری اشاره دارد. این شکست نشان می‌دهد که معنا در متن به‌طور کامل تثبیت نمی‌شود.

افزون بر این، خود زرتشت نیز دچار گسست‌های درونی است:

“I now go alone, my disciples! You too now go away, and be alone!” (Nietzsche, 2006, p. XX).

این لحظه نشان می‌دهد که وحدت گفت‌مانی متن دائماً در حال شکسته شدن است و نوعی ناپایداری در موقعیت سوژه مرکزی وجود دارد.

در نتیجه، می‌توان استدلال کرد که اگرچه متن در سطح بلاغی به سوی وحدت معنا گرایش دارد، اما در سطح عمیق‌تر، نوعی تعلیق و ناتمامی در گفت‌وگو وجود دارد که با مفهوم گفت‌وگومندی باختین همپوشانی پیدا می‌کند.

جمع‌بندی

در مجموع، تحلیل «چنین گفت زرتشت» در پرتو نظریه باختین نشان می‌دهد که این اثر در مرز میان تک‌صدایی و چندصدایی قرار دارد. از یک‌سو، سلطه گفت‌مان مرکزی زرتشت، یکنواختی زبانی و ضعف استقلال صداهای دیگر، آن را از الگوی چندصدایی باختینی دور می‌کند. از سوی دیگر، شکست‌های ارتباطی، سوءتفاهم‌ها و گسست‌های درونی، نوعی ناپایداری در معنا ایجاد می‌کنند که امکان خوانشی گفت‌وگومندتر را فراهم می‌سازد.

در نتیجه، «چنین گفت زرتشت» را می‌توان نه صرفاً به‌عنوان متنی تک‌صدا، بلکه به‌عنوان اثری در حال نوسان میان وحدت و تکرار فهمید؛ متنی که هم‌زمان هم در برابر گفت‌وگومندی مقاومت می‌کند و هم آن را به شکلی ناتمام بازتولید می‌نماید.

منابع :

Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. University of Texas Press.

Bakhtin, M. M. (1984). *Problems of Dostoevsky's Poetics*. University of Minnesota Press.

Nietzsche, F. (2006). *Thus Spoke Zarathustra*. Cambridge University Press.
